

Magdalena Tabernacka

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-5921-7154

magdalena.tabernacka@uwr.edu.pl

Jak mówić o sprawiedliwości naprawczej?

How to Talk about Restorative Justice?

ABSTRAKT

Artykuł jest zbiorem refleksji dotyczących idei i praktyki stosowania założeń sprawiedliwości naprawczej na świecie. Refleksje te są inspirowane referatami dotyczącymi aksjologicznych uwarunkowań stosowania sprawiedliwości naprawczej przedstawionymi w trakcie konferencji pt. „Konferencja (o) sprawiedliwości naprawczej” 22 listopada 2024 roku na Wydziale Prawa Administracji i Ekonomii. Zainicjowano wtedy debatę o instytucjach sprawiedliwości naprawczej, które funkcjonują w Polsce, Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. Istotne w dyskusji okazało się przekonanie o tym, że sprawiedliwość naprawcza powinna być drogą, którą podążał będzie wymiar sprawiedliwości i praktyka działania administracji publicznej w Polsce. To oczywiście wymaga nakładów finansowych i rozwoju dobrze umotywowanych kadr, ale wobec konstytucyjnego proklamowania zasady dobra wspólnego i zasady demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej jest to obecnie standard, którego należałoby oczekiwać.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość naprawcza; *collaborative law*; mediacje; partycypacja społeczna; sąd

Stanowienie i stosowanie prawa w demokratycznym państwie prawnym powinno być dostosowane do współczesnych standardów społecznych obejmujących m.in. zasadę dobra wspólnego, realizacji sprawiedliwości społecznej czy zasadę równości wobec prawa. Idea sprawiedliwości naprawczej – przeciwstawna wobec założeń koncepcji sprawiedliwości retrybutywnej – wpisuje się w taki standard relacji państwa z jednostką i obejmuje nie tylko mediacje, ale także inne konsensualne metody rozwiązywania sporów, takie jak koncyliacje, konferencje sprawiedliwości naprawczej czy też specjalne systemy wdrażania ładu społecznego i naprawy jednostki stosowane jako holistyczne metody interwencji kryzysowej.

Sprawiedliwość naprawcza jest elementem kultury prawnej, co dotyczy całości procesów stosowania prawa w państwie i jako taka ma wpływ na stosowanie prawa,

w tym funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości oraz na przebieg procesów społecznych w państwie, czy też wężej – w danej wspólnotie społecznej. Warto więc przypomnieć, że zgodnie z ideą sprawiedliwości naprawczej zemstę, represję i karanie zastępuje zadośćuczynienie i pojednanie w warunkach poszanowania potrzeb i godności ofiary czynu, który zgodnie z obowiązującym prawem podlega penalizacji (zagrożeniu karą). Sprawiedliwość naprawcza jest realizowana także w systemach prawnych, w których przewiduje się obowiązek naprawy szkód, których jednostka doznała na skutek działania innych podmiotów, w tym organów państwa¹. Jak słusznie zauważa W. Zalewski, w Polsce sprawiedliwość naprawcza zdaje się mieć ogromny, choć niewykorzystany potencjał w zakresie partycypacji obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości².

Idea sprawiedliwości naprawczej może być realizowana we wszystkich gałęziach prawa, nie tylko w obszarze prawa karnego i wykroczeniowego. Jej podstawy aksjologiczne powinny być ujęte także w obszarze prawa publicznego, w tym zwłaszcza w prawie administracyjnym³. Ponadto cywilnoprawna regulacja stosunków prawnych w państwie powinna zawierać przepisy pozwalające na naprawienie szkód w zakresie relacji o charakterze prywatnoprawnym – w ten sposób powinna umożliwiać realizację sprawiedliwości naprawczej w obszarze stosunków cywilno-prawnych. Natomiast należy pamiętać, że sytuacja prawna jednostki jest wynikiem określonych zdarzeń ocenianych w kontekście obowiązujących przepisów prawa holistycznie regulujących uprawnienia i obowiązki prawne jednostki, które wprawdzie mogą być rozpatrywane z punktu widzenia przepisów prawa z zakresu różnych jego gałęzi, więc pozycja prawna jednostki może np. wynikać z karnoprawnych, a także cywilnoprawnych konsekwencji jej działań, jednakże w dalszym ciągu chodzi o konkretnego człowieka znajdującego się w konkretnej sytuacji faktycznej i prawnej. Stosowanie standardów sprawiedliwości naprawczej powinno więc być holistyczne i obejmować zarówno

¹ M. Tabernacka, *Sprawiedliwość naprawcza*, [w:] *Leksykon mediacji*, red. M. Cetera, M. Tabernacka, Warszawa 2023, s. 372.

² W. Zalewski, *Wymiar sprawiedliwości, sprawiedliwość naprawcza, demokracja*, [w:] *Mediacja dla każdego*, red. L. Mazowieckiej, Warszawa 2010, s. 17.

³ W obszarze prawa publicznego sprawiedliwość naprawcza jest realizowana w przypadkach, w których prawo administracyjne przewiduje naprawienie szkody wyrządzonej legalnym lub nielegalnym działaniem organu władzy publicznej, oraz w sytuacjach, gdy strony postępowania lub organ ze stroną mogą uzgodnić sposób naprawienia skutków bezprawnego działania organu administracji bądź szkody wynikającej z działania organu, na przykład w mediacjach w postępowaniu administracyjnym i sądownoadministracyjnym. Sprawiedliwość naprawcza w obszarze działania administracji publicznej ma korzenie w demokratycznej idei wspólnotowości i skutkuje przewróceniem ładu społecznego naruszonego konfliktami wynikłymi w związku z podejmowaniem działań przez organy administracji w indywidualnych sprawach. M. Tabernacka, *Sprawiedliwość naprawcza w obszarze prawa administracyjnego*, [w:] *Cywilizacja administracji publicznej: księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UW dr hab. Jana Jeżewskiego*, red. J. Korczak, Wrocław 2018, s. 493–453.

aspekty cywilno-, karno- i publicznoprawne pozycji prawnej danego człowieka w kontekście jego relacji z innymi jednostkami i z państwem.

W modelu sprawiedliwości naprawczej chodzi o zapewnienie ofiarom czynów zabronionych lub osobom, które odniosły szkodę, uczciwego i rzeczywistego zadośćuczynienia, które będzie odpowiadało ich faktycznym potrzebom i oczekiwaniom. Chodzi też o normalizację stosunków społecznych pomiędzy ofiarą a sprawcą, co powinno oznaczać pojednanie z akceptacją zadośćuczynienia i wyeliminowanie groźby dalszej eskalacji konfliktu czy późniejszych działań odwetowych stron⁴. W obszarze prawa publicznego celem stosowania instrumentów sprawiedliwości naprawczej jest przywrócenie zaufania między jednostką a państwem, co w efekcie wpływa zarówno na dobrostan jednostki, jak i ma pozytywne konsekwencje dla państwa.

Idea sprawiedliwości naprawczej jest jednym z elementów demokratyzacji społeczeństwa i wyrazem podmiotowego traktowania jednostek przez organy państwa – poprzez włączenie ich głosu w procesy stosowania prawa⁵. Warto przypomnieć, że to dzięki sprawiedliwości naprawczej państwo nie zawłaszcza konfliktu stron, ale respektuje ich prawo do samodzielnego opanowania sytuacji konfliktowej w sposób subiektywnie przez te jednostki akceptowany⁶.

Polskie przepisy prawa we wszystkich jego gałęziach respektują zasadę sprawiedliwości naprawczej, m.in. zawierając regulacje umożliwiające prowadzenie mediacji w sytuacjach konfliktowych lub też stosowanie mniej lub bardziej sformalizowanych sposobów konsensualnego opanowywania sporów. Wobec takiego stanu prawnego konieczne jest więc przekonanie praktyków do stosowania tych przepisów, a to może nastąpić tylko w warunkach stałej obecności idei sprawiedliwości naprawczej w dyskursie naukowym oraz w sferze dydaktyki prawa, a także w dyskursie publicznym, co umożliwi oddziaływanie na opinię publiczną i wpłynie na podniesienie świadomości społecznej, jeżeli chodzi o standard relacji społecznych kształtowanych zgodnie z koncepcją sprawiedliwości naprawczej.

Sprawiedliwość naprawcza nie może być traktowana w tych dyskursach jako ciekawostka, ale powinna być brana pod uwagę jako użyteczna opcja – a to wymaga zarówno głosu naukowców, jak i praktyków oraz opinii jednostek mających osobiste doświadczenia w sferze sprawiedliwości naprawczej z tego względu, że były beneficjentami stosowania jej instrumentów w zakresie stosunków prawnych, w jakich uczestniczyły.

Temu też służyła konferencja naukowa zorganizowana na Wydziale Prawa Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 22 listopada 2024 roku. Zgodnie z koncepcją konferencji wystąpienia prelegentów były inspiracją do szerokiej dyskusji, która w laboratoryjnych warunkach sali uniwersyteckiej miała zostać swoistym

⁴ M. Tabernacka, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 373.

⁵ *Ibidem*, s. 374.

⁶ *Ibidem*.

zaczynam debat, które potem – jak zakładali organizatorzy – toczyłyby się w środowiskach zawodowych osób będących uczestnikami konferencji. Wystąpienia prelegentów były moderowane przez specjalistów zajmujących się naukowo i praktycznie sprawiedliwością naprawczą, czego celem było wprowadzenie standardu dyskursu, a nie wykładu *ex cathedra*, i tym samym chodziło o zainicjowanie publicznej dyskusji o mediacji i innych instrumentach sprawiedliwości naprawczej. Wykładanie założeń mediacji i innych form ADR jest oczywiście konieczne, by upowszechniać o niej wiedzę, ale jak najszybciej należy przejść do fazy deliberatywnej po to, by rozwijać instytucje sprawiedliwości naprawczej w praktyce, uwzględniając zarówno głos praktyków, jak i teoretyków. Konferencja została zatytułowana „Konferencja (o) sprawiedliwości naprawczej” – co było celowym zabiegiem. Tytuł wskazywał na zakres tematyczny, ale był też nawiązaniem do instrumentu konferencji sprawiedliwości naprawczej, które od lat są stosowane w Stanach Zjednoczonych, a o których miała opowiedzieć jedna z prelegentek konferencji.

Jak więc mówić o sprawiedliwości naprawczej? Przede wszystkim najlepiej z pasją i przekonaniem, co udało się wszystkim uczestnikom konferencji. Poza tym ważne jest, by teoretyczne założenia sprawiedliwości naprawczej konfrontować z praktyką, co powinno polegać na pokazywaniu udanych przykładów realizacji sprawiedliwości naprawczej i to także udało się osiągnąć we Wrocławiu 22 listopada 2024 roku dzięki zaangażowaniu i doświadczeniu prelegentek i moderatorów.

Konferencję zapoczątkowała sesja zatytułowana „Sprawiedliwość naprawcza – most czy kładka do budowy społeczeństwa obywatelskiego?”, a jej celem było ujęcie sprawiedliwości naprawczej jako jednego z elementów standardu traktowania Rzeczypospolitej Polskiej jako dobra wspólnego wszystkich jego obywateli, co zostało w znaczeniu ustrojowym proklamowane przez ustrojodawcę w art. 1 Konstytucji.

Głos zabrała prof. Monika Płatek⁷, a jej wystąpienie było moderowane przez dr hab. prof UW. Magdalenę Tabernacką. Ten dwugłos⁸ – prowadzony z punktu

⁷ Profesor Monika Płatek jest jedną z najwybitniejszych polskich naukowiec, których opinie kształtują dyskurs publiczny w Polsce. Dziedziny, w których się specjalizuje, to: prawo karne wykonawcze, prawa człowieka, w tym prawa kobiet, penitencjarystyka, kryminologia, wiktymologia, penologia, psychologia społeczna, *gender studies*, mediacja, sprawiedliwość naprawcza i socjologia prawa. Jest Kierowniczką Zakładu Kryminologii na WPA na Uniwersytecie Warszawskim. Jest członkinią i honorową Prezeską Polskiego Stowarzyszenia Edukacji Prawnej [PSEP], które współtworzyła i kierowała nim w latach 1994–2009. Jako ekspertka z zakresu prawa, praw człowieka i praw kobiet współpracuje z OBWE, ODIHR, Radą Europy, organami UE, polskim Parlamentem i organizacjami naukowymi i obywatelskimi. Jest także członkinią Międzynarodowego Komitetu Redakcyjnego „The British Journal of Criminology” oraz „Social & Legal Studies”. Odwaga prof. Płatek w wypowiadaniu uczciwych opinii na temat stánówienia i stosowania prawa jest jak głos sumienia, a może nawet współczesna wersja aforyzmu autorstwa Simonidesa z Keos: „Pamiętaj jesteś tylko człowiekiem”. Monika Płatek jest dlatego tak ważna w polskim dyskursie prawniczym i dlatego też poproszona została o zainicjowanie dyskusji w trakcie konferencji.

⁸ Zapis wywiadu udzielonego w związku z konferencją dla telewizji ECHO 24, *Konferencja (o) sprawiedliwości naprawczej*, https://echo24.tv/pl/757_programy/859_rozmowa/79621_czym-jest-sprawiedliwosc-naprawcza-i-jakie-sa-jej-glowne-zalozenia.html [dostęp: 10.05.2025].

widzenia interesów jednostki w państwie i roli państwa w rozwiązywaniu sporów – dotyczył przede wszystkim karnoprawnych wątków prowadzenia mediacji. Profesor Płatek ma rację, twierdząc, że instytucje sprawiedliwości naprawczej pozwalają na niekonwencjonalne rozwiązywanie sporów w sposób uwolniony od arbitralizmu sali sądowej i rozwiązań narzuconych przez skoncentrowanego na sprawcy sędziego. Funkcją modelu sprawiedliwości naprawczej jest także nawiązanie zaufania między jednostką a władzami publicznymi oraz normalizacja stosunków społecznych, które mogłyby być zerwane na skutek działań, które ich strony postrzegają jako nieuczciwe⁹. Przesłaniem tej części wystąpienia było przypomnienie o tym, że standard relacji jednostki z państwem wymaga nakładów na sprawne i niekrzywdzące uczestników tego systemu działanie. Instrumenty sprawiedliwości naprawczej są sposobem, który długofalowo opłaca się państwu, ale ich stosowanie wymaga kultury prawnej dialogu i tego, by krótkowzrocznie pojmowana ekonomika procesowa nie przysłoniła tego, co państwo powinno realizować w swojej misji, czyli działania na rzecz budowy ładu społecznego. Stosowanie sprawiedliwości naprawczej wymaga zrozumienia tych powinności państwa, które w polskim systemie prawnym na poziomie ustrojowym wynikają z art. 1 i art. 2 Konstytucji. Realizacja dobra wspólnego i zasady demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej wymaga wysiłków, które organy państwa powinny włożyć we wdrożenie i praktyczne stosowanie sprawiedliwości społecznej, co wymaga takich działań jak: edukacja funkcjonariuszy publicznych oraz poniesienie nakładów finansowych pozwalających na organizację sesji mediacyjnych jako elementu interwencji kryzysowej w indywidualnych przypadkach oraz organizację całego systemu interwencji kryzysowej. Organizacja systemu interwencji kryzysowej uwzględniającego założenia sprawiedliwości naprawczej wymaga uczciwego wynagradzania mediatorów i wdrożenia finansowych instrumentów motywacyjnych w instytucjach publicznych motywujących funkcjonariuszy publicznych do stosowania mediacji i innych metod rozwiązywania sporów w procedowanych przez niech sprawach. Ponadto należy przewidzieć środki finansowe i organizacyjne na promocję mediacji w społeczeństwie. W tej części sesji zauważono, że źródło tych nakładów jest niejako oczywiste, gdyż polski system dysponuje kwotami z Funduszu Sprawiedliwości, których istotna część powinna być przeznaczana zwłaszcza na sprawiedliwość naprawczą. Sprawiedliwość naprawcza jest instytucją tradycyjną¹⁰ i tak starą, jak stare są sposoby uzyskiwania

⁹ M. Płatek, *Karnoprawne aspekty mowy nienawiści a mediacja. O możliwości spotkania przeciwników*, [w:] *Antropologia mediacji*, red. M. Tabernacka, Wrocław 2015, s. 122.

¹⁰ Na temat współczesniejszych trendów rozwoju sprawiedliwości w obszarze przede wszystkim prawa karnego pisze Igor Zduński, który dostrzega korzenie tego systemu w prawodawstwie w końcu XVIII wieku i początku XIX wieku, pisząc o tendencji do tzw. nieinterwencjonizmu i trendach abolicyjnych, negujących sens kar oraz potrzebę zastąpienia prawa karnego systemem rozwiązywania

przebaczenia w zamian za zadośćuczynienie w społecznościach, które od wieków wypracowywały i wspierały metody wspólnotowej akceptacji sprawiedliwości warunkowanej w danej grupie kulturowo. Współczesny wymiar sprawiedliwości jest jednak daleko bardziej zinstytucjonalizowany niż plemienne sposoby przywracania ładu społecznego, dlatego też współcześnie, aby sprawiedliwość naprawcza nie była kładką tylko mostem do jego budowania, potrzebujemy sformalizowanego i usankcjonowanego, a przede wszystkim odpowiednio dofinansowanego systemu wdrażania założeń sprawiedliwości naprawczej w Polsce.

Zdaniem prof. Płatek sprawiedliwość naprawcza obejmuje instrumenty ADR funkcjonujące w Polsce, które dają osobie, której prawa naruszono, sprawczość pozwalającą na zadośćuczynienie jej krzywdzie, ale nie tylko. Sprawiedliwość naprawcza jest nie tylko instytucją, w której dostrzega się, że naruszenie prawa to nie jest tylko kwestia relacji między osobą naruszającą prawo a osobą pokrzywdzoną, ale dzięki stosowaniu jej instrumentów można interweniować także w naruszenie pewnych norm społecznych. Celem tej instytucji jest przywrócenie równowagi społecznej zaburzonej działaniem sprzecznym z normami społecznymi. W tradycyjnym modelu sprawiedliwości (retrybutywnej) wszyscy są niezadowoleni, gdyż sąd nie zajmuje się wszystkimi istotnymi dla stron konfliktu sprawami, nawet drobnymi, ale składającymi się na ich ewentualne poczucie dobrostanu, co jest jednak możliwe w działaniach z zakresu sprawiedliwości naprawczej. Sprawiedliwość naprawcza umożliwia komunikację, daje stronie prawo do wysłuchania i domagania się tego, co jest dla niej istotne. W systemie sprawiedliwości naprawczej pokrzywdzony nie jest jedynie świadkiem lub oskarżycielem posiłkowym (w sprawach karnych). W tradycyjnych procedurach wymierza się sprawiedliwość, która *de facto* często sprawiedliwa nie jest, gdyż filozoficzna kategoria sprawiedliwości ma też swój indywidualistyczny subiektywny w konkretnym przypadku wymiar.

Następna część konferencji dotyczyła praktyki stosowania sprawiedliwości naprawczej w Polsce i za oceanem – w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie. Były to głosy praktyków.

Wystąpienie zatytułowane „Rola sędziego w procesie niekonfrontacyjnego rozwiązywania sporów. Stosowanie narzędzi sprawiedliwości naprawczej w pracy sędziego” pani sędzi Martyny Płóciennik¹¹, moderowane przez dr hab. mec. Mo-

konfliktów. I. Zduński, *Zabezpieczenia rzeczowe jako forma materializacji założeń sprawiedliwości naprawczej. Zagadnienia teorii i praktyki*, Bydgoszcz 2022, s. 40 i n.

¹¹ SSR Martyna Płóciennik orzeka od 2017 roku w Wydziale I Cywilnym w Sądzie Rejonowym w Kamiennej Górze. Należy ona do polskiej sekcji Europejskiego Stowarzyszenia Sędziów na Rzecz Mediacji GEMME. Jest propagatorką posiedzeń przygotowawczych, których zalety dostrzega i wykorzystuje w swojej praktyce orzeczniczej. Ponadto od wielu lat angażuje się w działalność popularyzatorską na temat prawa – np. organizuje zajęcia edukacyjne w przedszkolu dla dzieci, gdyż jak sama mówi: „nikt nie jest za młody, żeby dowiedzieć się, że zgoda buduje”. Ponadto – jak to ujęła w swoim biogramie: „od roku 2023 w ramach szkolenia dla sędziów poszukuje z nimi straconego

nikę Haczkowską, dotyczyło stosowania sprawiedliwości naprawczej w procesie sądowym. Pani sędzia zaczęła od przybliżenia opisu swojej praktyki sędziowskiej. Powiedziała, że kontakt ze stronami postępowania zaczyna od pytania kierowanego do nich: „W czym mogłabym Państwu pomóc”, co nieodmiennie wybijają strony z konfrontacyjnego nastawienia i pozwala obudzić w nich refleksję na temat tego, że mają pewien problem, czego niezaprzeczalnym dowodem jest toczące się postępowanie sądowe; dzięki temu są też w stanie dostrzec opcję, że jest to problem, który można rozwiązać. W dodatku można to zrobić przy pomocy sędziego. Warto pamiętać o tym, że rozprawa sądowa to relacja komunikacyjna, a od sędziego zależy, czy schowa się za mechanistycznie pojmowanym parawanem przepisów, czy też zainteresuje się sytuacją faktyczną stron, którą ma ocenić przez pryzmat ich sytuacji prawnej. Przykład pani sędzi Martyny Płóciennik i jej praktyki orzeczniczej wybitnie wskazuje, że jest to możliwe, a strony są w stanie zawrzeć ugodę przed sądem i jak wskazuje praktyka – jest to ich wkład w stosowanie prawa w państwie, co objawia się m.in. niestosowaniem procedur odwoławczych. Dysponują orzeczeniem, które rozwiązuje ich problem społeczny, więc jest to przykład działań, które w indywidualnych przypadkach składają się na szeroko pojmowane budowanie ładu społecznego.

Następnie słuchacze konferencji mieli okazję poznać funkcjonujące w Ameryce Północnej rozwiązania dotyczące sprawiedliwości naprawczej.

Pani dr Anita Dorczak¹² w wystąpieniu zatytułowanym: „Collaborative Law w Kanadzie: innowacyjna metoda rozwiązywania sporów” przedstawiła konsensualne rozwiązanie pozwalające prawnikom wspierać proces niekonfrontacyjnego dochodzenia do rozwiązania sporu dzielącego strony danego stosunku prawnego. Wystąpienie to było moderowane przez mec. Agnieszkę Templin, która od wielu lat kieruje centrum rozwiązywania sporów przy Okręgowej Izbie Radców

czasu, przekonując ich, że czas wolny może być skutkiem prowadzenia postępowania cywilnego, jeżeli pomogą stronom rozwiązać konflikt, a nie tylko załatwić sprawę”.

¹² Doktor Anita Dorczak (www.drAnita.Lawyer) jest mediatorką i prawniczką praktykującą w Kanadzie. Zajmuje się *collaborative law* i *parenting coordination* oraz mediuje w konfliktach dotyczących osób starszych. Po ukończeniu filologii angielskiej na Uniwersytecie Wrocławskim ukończyła studia doktoranckie z semiotyki i teatru oraz studia prawnicze na Uniwersytecie Alberta w Edmonton, oba kierunki ukończyła w 1990 roku. Następnie ukończyła kursy dotyczące negocjacji i mediacji na uniwersytetach Harvard i Pepperdine w Stanach Zjednoczonych. Posiada certyfikat z zakresu Mindfulness Based Stress Reduction Certified Listening Professional, Certified Elder Mediator. Od wielu lat dr Dorczak propaguje nowatorskie metody rozwiązywania sporów poprzez zastosowanie między innymi elementów humoru, ciszy, improwizacji i kreatywności na różnorodnych konferencjach prawniczych i mediacyjnych w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Europie. Jest członkinią kanadyjskiego i amerykańskiego zrzeszenia prawników (obecnie jest współprzewodniczącą komitetu ds. *Collaborative law* najliczniejszej na świecie amerykańskiej sekcji ADR), jak również międzynarodowych organizacji: International Academy of Collaborative Professionals, Global Collaborative Law Council (gdzie jest członkinią zarządu), Elder Mediation International Network, International Listening Association (była przewodniczącą zarządu) i International Society for Humour Studies.

Prawnych we Wrocławiu¹³. Metoda *colaborative law* angażuje prawników w proces rozwiązania sporu. Jest to metoda, która efektywnie jest stosowana w Kanadzie. Jest to system, który „narodził się w prawie rodzinnym. To metoda współpracy prawników zajmujących się daną sprawą rodzinną z ich klientami”. Jak zauważyła mec. Templin moderująca wystąpienie, w Polsce konflikty rodzinne też można rozwiązać rozmową, np. prowadzoną przy pomocy mediatora lub też np. w negocjacjach. Jednak takich systemów jak *colaborative law* w Polsce nie ma, z uwagi na to, że nie są one skodyfikowane w naszym kraju. System *collaborative law* w Kanadzie polega na tym, że jest to negocjacja, podczas której prawnicy i strony razem mają okazję przedyskutować kwestie istotne dla każdej ze stron. Nie są to mediacje, gdyż mediator to osoba neutralna. W omawianym systemie, który jest procesem dobrowolnym i poufnym, spotkanie prawników i stron to współpraca, gdy „możemy wszystkie brudy wyprać”, ale osiągnęte dzięki temu są pewne korzyści: strony i prawnicy samodzielnie organizują ten proces negocjacji i dzięki niemu rozwiązywanie sporu trwa krócej niż procedura sądowa. Instytucja *colaborative law* może być stosowana zamiast procesu sądowego lub w jego trakcie. Prawnicy uczestniczący w tej poufnej procedurze, którą pani dr Dorczak nazwała „sprawiedliwością ugodową”, muszą przejść specjalne przeszkolenie z negocjacji i specyfiki prowadzenia procedury z zakresu „sprawiedliwości ugodowej”. Są oni certyfikowani. W tym systemie nie chodzi o wygraną, chodzi o ocalenie wartości istotnych dla rozstających się partnerów i ich rodzin: oszczędność zasobów finansowych rodziny, ale także o ochronę dobra dziecka, co dotyczy np. czasu, jaki z dzieckiem będą spędzać rodzice po rozstaniu. W efekcie system pozwala na patrzenie w przyszłość, co jest ważne z tego powodu, niezależnie od rozstania i ustania małżeństwa, ludzie, którzy mają dzieci, stworzyli rodzinę, która będzie trwała. Stosowanie systemu *colaborative law* wydaje się więc wskazane i powinno być docenione przez prawników, którzy dzięki niemu mają możliwość realnie i pozytywnie wpływać na życie swoich klientów.

Mediacja jako instytucja sprawiedliwości naprawczej służy instytucjonalizacji i formalizacji społecznego aktu skruchy¹⁴. Najbardziej zinstytucjonalizowane poprzez skorelowane z wymiarem sprawiedliwości instytucje sprawiedliwości naprawczej przedstawiła dr Margaret Kulujian¹⁵. W wykładzie pt. „Sądy spra-

¹³ Zapis wywiadu, udzielonego telewizji ECHO 24 w związku z konferencją: *Czym jest system Collaborative Law?*, https://echo24.tv/pl/757_programy/859_rozmowa/79905_czym-jest-system-collaborative-law.html [dostęp: 10.05.2025].

¹⁴ M. Tabernacka, *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2024, s. 35.

¹⁵ Doktor Margaret Kulujian jest psychologiem społecznym, mediatorem i koordynatorem sądów sprawiedliwości naprawczej w Powiecie Cook, drugim co do wielkości okręgu sądowym na świecie. Pracuje w Office of the Chief Judge. Brała udział we wszystkich etapach powstawania sądów sprawiedliwości naprawczej, począwszy od opracowywania propozycji, struktury, zaangażowania społeczności, planowania strategicznego i opracowania budżetu. W 2022 roku dr Kulujian otrzymała

wiedliwości naprawczej w Stanach Zjednoczonych. Założenia i praktyka”, który to wykład moderował prof. dr hab. Adam Sulikowski, przedstawiła podstawy prawne i sposób funkcjonowania instytucji sprawiedliwości naprawczej stosowane w amerykańskim systemie sądowym. Obecnie w Powiecie Cook w Stanach Zjednoczonych działają cztery sady kryminalne realizujące założenia sprawiedliwości naprawczej, a w 2025 roku mają zostać uruchomione jeszcze trzy takie sądy¹⁶.

Sądy sprawiedliwości naprawczej są instytucją wartą upowszechnienia i implementowania do innych systemów prawnych niż amerykański. To szansa dla osób, które popadły w konflikt z prawem, ale także dla całej społeczności lokalnej. System sądów sprawiedliwości naprawczej polega na holistycznym podejściu zarówno do konfliktu, jak i do sytuacji osoby, której zachowanie może skutkować wyrokiem skazującym na karę pozbawienia wolności. Sądy społeczne sprawiedliwości naprawczej pomagają młodym dorosłym w wieku 18–26 lat oskarżonym o przestępstwa lub wykroczenia bez użycia przemocy w ponownej integracji ze społecznością. Sądy rozwiązują konflikty poprzez konferencje naprawcze i „kręgi pokojowe” (*peace circles*) z udziałem uczestników, ofiar, członków rodziny, przyjaciół, innych osób dotkniętych przestępstwem i społeczności. Proces kręgu pokojowego, stosowany w sądach, ma na celu osiągnięcie „porozumienia o naprawie szkód” między uczestnikiem a członkami społeczności¹⁷. Specyfiką tego systemu jest nieobowiązkowe uczestnictwo ofiary czynu zagrożonego karą. Jeżeli ofiary zdecydują się na to, to mają okazję podczas bezpośredniej interakcji ze sprawcą wyrazić, jak zostały skrzywdzone i jak powinno wyglądać zadośćuczynienie. Aby móc skorzystać z tego programu, sprawca musi spełnić pewne warunki. Po pierwsze warunek wieku, który zamyka się w granicach 18–26 lat. Oskarżenie nie może dotyczyć przestępstwa popełnionego z użyciem przemocy. Ponadto oskarżony musi mieszkać, pracować albo należeć do kościoła położonego w dzielnicy, w której znajduje się dany sąd sprawiedliwości naprawczej. Nie może też mieć w swojej przeszłości przypadków popełnienia przestępstw z użyciem przemocy, a przede wszystkim musi przyjąć odpowiedzialność za wyrządzoną krzywdę¹⁸. Wszystko wskazuje na to, że jest to system rzeczywiście efektywny, przynajmniej jeżeli chodzi o wyeliminowanie powrotności do przestępstwa. Udało się zredukować

nagrodę Liberty Bell Award przyznaną przez Chicago Bar Association co roku osobie niebędącej prawnikiem, która wniosła wkład w wymiar sprawiedliwości.

¹⁶ Zapis wywiadu z panią Margaret Kulujian udzielonego przy okazji konferencji dla telewizji ECHO 24, https://echo24.tv/pl/757_programy/859_rozmowa/80137_czym-sa-sady-sprawiedliwosci-naprawczej.html [dostęp: 10.05.2025].

¹⁷ *Court-program participants given second Chance*, Chronicle Media, 18.11.2024, <https://chronicleillinois.com/news/cook-county-news/court-program-participants-given-second-chance/> [dostęp: 28.11.2024].

¹⁸ *Ibidem*.

wskaźnik recydywy do 13% w stosunku do 65% młodych ludzi, którzy byli sądzeni w tradycyjnym systemie sądowym¹⁹.

Ze „wspólnotowego” punktu widzenia szczególnie ważny jest fakt, że sprawcy przewinień kryminalnych, którzy zostali zakwalifikowani do programu i go pozytywnie ukończyli, doznają swoistej nobilitacji i przyznaje im się tytuł „absolwenta programu”. Pozwala to na „zachowanie twarzy” wobec własnej społeczności. Amerykańskie społeczeństwo w dalszym ciągu funkcjonuje w swoistych etnicznych enklawach, o czym pisze Joanna Marszałek w artykule, w którym opisuje uroczystość graduacyjną absolwentów programu, którzy mają polskie korzenie i mieszkają w dzielnicy Chicago zwanej potocznie „Jackowem”. Ten swoisty wymiar rytuału społecznego uroczystości graduacyjnej ma wymiar utrwalający pozytywne rezultaty zastosowania sprawiedliwości naprawczej w konkretnym przypadku. Autorka pisze, że Polonia ma duży wkład w sukces Sądu Sprawiedliwości Naprawczej w Avondale. Wymienia istotne osoby z polskiej społeczności zaangażowane w program: Margaret Kulujian, która jest koordynatorką programu w Biurze Prezesa Sądów Powiatu Cook i „pomysłodawczynią lokalizacji na Jackowie”; Marek Dobrzycki, który jest jednym z opiekunów uczestników programu na Jackowie, oraz inne osoby związane z lokalną parafią św. Jacka. Artykuł zawiera opis uroczystości, w której uczestniczyli absolwenci programu, ich rodziny i zaproszeni goście oraz osoby zaangażowane w program profesjonalnie i jako wolontariusze²⁰.

Jak zauważyła Margaret Kulujian w swoim wystąpieniu, program sprawiedliwości naprawczej pozwala opanować rzeczywiste problemy osób zagrożonych karą pozbawienia wolności, co jest istotne wobec faktu, że w Stanach Zjednoczonych 2,3 miliona osób jest osadzonych w ponad 1800 więzieniach stanowych; 38% osadzonych nie ma dyplomu ukończenia szkoły średniej; 26% cierpi na poważne lub umiarkowane choroby psychiczne; 60% osadzonych cierpi na uzależnienie od narkotyków lub alkoholu; 49% osadzonych ma roczny dochód poniżej 10 000 USD. Co należy zestawić z faktem, jak wielkim obciążeniem dla finansów publicznych jest udźwignięcie finansowe kosztów osadzenia i ewentualnej resocjalizacji, która w warunkach więziennych co do zasady nie ma szans być efektywna w takim stopniu, w jakim można by tego oczekiwać. Jak skonkludowała dr Kulujian, wdrożenie założeń sprawiedliwości naprawczej w przypadku hrabstwa Cook oddziaływało na kulturę prawną tego regonu poprzez tworzenie kultury przynależności. Jest to też system, który pozwala na dostrzeżenie źródeł problemów skutkujących popełnianiem przestępstw, który pozwala jednostkom uczyć się na własnych błędach, przez

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ J. Marszałek, „*Wasza sprawa zostaje oddalona*”. Coraz więcej absolwentów Sądu Sprawiedliwości Naprawczej na Jackowie, <https://www.dziennikzwiazkowy.com/artykul/123599,wasza-sprawa-zostaje-oddalona-coraz-wiecej-absolwentow-sadu-sprawiedliwosci-naprawczej-na-jackowie> [dostęp: 29.11.2024].

co mogą one powrócić do swoich społeczności i być tam akceptowane. Jest to też system skoncentrowany na potrzebach osoby skrzywdzonej i sprawcy, a ostatecznie ten konglomerat cech systemu pozwala na zmianę zachowania sprawców ich mentalności i generalnego podejścia do życia.

Konferencja była więc okazją do debaty na temat „technicznej” strony stosowania idei sprawiedliwości naprawczej w praktyce. Porównanie założeń i instrumentów sprawiedliwości naprawczej funkcjonującej w Polsce i w innych krajach może być traktowane jako inspiracja do ustanowienia odpowiednich rozwiązań organizacyjnych w Polsce, a także do odpowiedniego wykorzystania środków prawnych, które zostały ustanowione w polskim porządku prawnym, co w pierwszym rzędzie dotyczy mediacji. To, na czym organizatorom szczególnie zależy, to zapoczątkowanie szerszej debaty naukowej nie na temat sensu wprowadzenia sprawiedliwości naprawczej do polskiego wymiaru sprawiedliwości – bo to jest oczywiste. Chodzi o to, by przejść do etapu, gdy debata dotyczy sposobów i zasobów, które będą temu służyły. Ważne, by konferencja i wywiady telewizyjne, które zostały przeprowadzone w związku konferencją, nie były efemerycznym rozbłyskiem idei. Sprawiedliwość naprawcza potrzebuje świadomości społecznej jej istnienia. Dlatego przede wszystkim trzeba o niej mówić z entuzjazmem, bo entuzjazm to siła, która może pokonać wiele przeszkód. Ponadto warto, by mówili o niej przede wszystkim praktycy i teoretycy sprawiedliwości naprawczej, którzy powinni być merytorycznie przygotowani do odpowiedzi najbardziej egzotyczne pytania, które mogą być efektem przesądów i niedouczenia, a które jednak nie powinny być traktowane jako przesłanka do wyłączenia z dyskusji osób je zadających. Jeżeli w tak istotnej sprawie jak relacje jednostki z państwem pojawiają się pytania, obowiązkiem osób, które mogą udzielić merytorycznie poprawnej odpowiedzi, jest uczestniczenie w komunikacji, która pozwoli na wyjaśnienie kluczowych kwestii.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Court-program Participants Given Second Chance*, Chronicle Media, <https://chronicleillinois.com/news/cook-county-news/court-program-participants-given-second-chance/> [dostęp: 28.11.2024].
- Marszałek J., „*Wasza sprawa zostaje oddalona*”. *Coraz więcej absolwentów Sądu Sprawiedliwości Naprawczej na Jackowie*, <https://www.dziennikzwiazkowy.com/arttykul/123599,wasza-sprawa-zostaje-oddalona-coraz-wiecej-absolwentow-sadu-sprawiedliwosci-naprawczej-na-jackowie> [dostęp: 29.11.2024].
- Płatek M., *Karnoprawne aspekty mowy nienawiści a mediacja. O możliwości spotkania przeciwnieństw*, [w:] *Antropologia mediacji*, red. M. Tabernacka, Wrocław 2015.
- Tabernacka M., *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2024.

- Tabernacka M., *Sprawiedliwość naprawcza w obszarze prawa administracyjnego*, [w:] *Cywilizacja administracji publicznej: księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UWr dra hab. Jana Jeżewskiego*, red. J. Korczak, Wrocław 2018.
- Tabernacka M., *Sprawiedliwość naprawcza*, [w:] *Leksykon mediacji*, red. M. Cetera, M. Tabernacka, Warszawa 2023.
- Zalewski W., *Wymiar sprawiedliwości, sprawiedliwość naprawcza, demokracja*, [w:] *Mediacja dla każdego*, red. L. Mazowieckiej, Warszawa 2010.
- Zduński I., *Zabezpieczenia rzeczowe jako forma materializacji założeń sprawiedliwości naprawczej. Zagadnienia teorii i praktyki*, Bydgoszcz 2022.

ABSTRACT

The article is a collection of reflections on the idea and practice of applying the assumptions of restorative justice in the world. These reflections are inspired by the papers on the axiological conditions of the application of restorative justice presented at the conference entitled papers on the axiological conditions of the application of restorative justice presented at the conference entitled "Conference (on) Restorative Justice". On November 22, 2024, the Faculty of Law Administration and Economics initiated a debate on restorative justice institutions that operate in Poland, Canada and the United States. Relevant to the discussion was the conviction that restorative justice should be the path followed by the justice system and the practice of public administration in Poland. This, of course, requires financial outlays and the development of well-motivated personnel, but in view of the constitutional proclamation of the principle of the common good and the principle of a democratic legal state realizing the principles of social justice, this is now the standard. which should be expected.

Keywords: restorative justice, collaborative law, mediation, social participation, court